

ИСТОЧНИКИ ОБ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БРАТСТВ УКРАИНЫ В XVI—XVIII вв.

Р е з ю м е

В освободительной борьбе и культурной жизни украинского народа в конце XVI—XVIII вв. важную роль играли братства — общественно-политические организации украинского населения. Братства больших и средних городов имели собственные архивы, где хранились учредительные грамоты и уставы братств, книги записи членов («каталоги братерські»), протоколы собраний, счета прибылей и расходов. Братства, возникавшие в местечках, а позже и в отдельных селах, зачастую имели только одну общую книгу, куда вносили текст устава, записи о выборах должностных лиц, об уплате членских взносов и т. п. Отдельные стороны деятельности братств отражены также в гродских и магистратских актовых книгах, в материалах церковных архивов (епархиальных и приходских), в переписке светских и духовных феодалов и в других документах. Сведения о братствах имеются и в наративных источниках, в частности в ряде памятников украинской публицистики конца XVI — первой половины XVII в.

Сохранившиеся источники весьма неравномерно распределены в хронологическом и территориальном отношении. К тому же некоторые типы источников не отражают различий в социальном составе и направлении деятельности отдельных братств. Всестороннее исследование истории братств возможно лишь при комплексном использовании всех основных сохранившихся актовых и наративных источников.

Г. Ю. Храбан

ПРО СПОГАДИ ПАВЛА МЛАДАНОВИЧА

(до 200-річчя повстання 1768 р.)

Син уманського губернатора Младановича Павло, який був в Умани у 1768 р. під час захоплення її повстанцями, написав спогади, видані пізніше під назвою «Уманська різанина, чи історія повстання, піднятого Залізняком і Гонтою, написана ретельно, правдиво і докладно наочним свідком цього жахливого повстання»¹.

Мемуари П. Младановича дослідники використовували часто. Ці мемуари зробили помітний вплив на історичну та художню літературу. В просторії праці Я. Ліппомана «Бунт гайдамаків»² так і проглядає зміст написаного Младановичем. Впли-

¹ Bunt hajdamaków na Ukrainie w 1768 r. opisany przez J. Lippomana i dwóch bezimennych. Poznań, 1842, стор. 101—180 (далі — П. Младанович).

² Там же, стор. 1—99.

нули вони на «Наезды гайдамак» А. Скальковского і «Гайдамачину» Д. Мордовцева³. Часто посилається на Младановича в біографії І. Гонти В. Антонович⁴. Я. Шульгін, який написав нариси про повстання 1768 р. в основному за «Коденською книгою», теж не обійшовся без спогадів П. Младановича, не знаючи, хто їх автор. І хоч Шульгін дещо критикує «канонімного» мемуариста, проте запозичив у нього ряд фактичних помилок (ніби Браницький у 1768 р. був коронним гетьманом, збрав з Умані полонених гайдамаків і звідти пішов здобувати Бар)⁵. Подібні помилки трапляються навіть тепер у працях деяких дослідників, особливо письменників. Вони, мабуть, запозичені в Шульгіна.

Яка ж наукова цінність писання Младановича?

У свій час дослідник повстання 1768 р. С. Ф. Іваницький писав: «Записки П. Младановича погано опрацьовані літературно... Ale їх автор дає просте, нелукаве оповідання, іноді розповідає прямо літописним стилем, не підкresлюючи й не наv'язуючи свого погляду»⁶. Зазначивши, що Младанович десятирічним «не міг належним чином запам'ятати й усвідомити, що діялося навколо його», і «досить плутає (особливо в хронології подій)». Іваницький все ж стверджує, що «деякі картини дуже яскраво врізались у його пам'ять і він передає їх краще за сестру (наприклад, зруйнування міста)... У нього більше, ніж у сестри, розуміння умов часу»⁷.

Насправді ж спогади П. Младановича не заслуговують схвальної оцінки. Вони майже нічого не дають для дослідника.

Павло Младанович — чернець ордену піярів. Одним із основних завдань цього ордену було, використовуючи безоплатне навчання, виховувати з молоді католицьких фанатиків. Сам автор майже все життя провів у католицькому монастирі в Межирічі Корецькому (тепер Ровенської обл.) і був пройнятий фанатичним духом.

Коли написано мемуари П. Младановича? Хоч прямих вказівок на це немає, але в тексті мемуарів зазначено, що на Уманщині «тепер панщина 150 днів на рік... Літом панщина цілотижнева»⁸, що є підставою для датування. Наприкінці XVIII ст. (1795 р.) на Уманщині панщина доходила до 52 днів на рік. Крім того, доводилося робити на пана 12 днів шарвар-

³ А. Скальковский. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. Одесса, 1845; Д. Мордовцев. Гайдамачина. СПб., 1884.

⁴ «Киевская старина», ноябрь, 1882, стор. 250—276; «Руська історична бібліотека», т. XIX. Львів, 1897, стор. 99—123.

⁵ Я. Шульгін. Начерк Коліївщини на підставі виданих і невиданих документів 1768 р. і близьких років. Львів, 1898, стор. 150—153.

⁶ Ученые записки Ленинградского педагогического института, т. 11, 1938, стор. 135.

⁷ Там же.

⁸ П. Младанович, стор. 111—112.

ків, день косовиці й три дні толоки⁹. Повинності селян поступово збільшувалися¹⁰. Особливо почали вони зростати після смерті Щ. Потоцького (1805 р.). Однак у 1806 р., як видно з контракту на здачу в оренду с. Бабанки та ще кількох сіл, панщина становила два дні на тиждень у літні місяці й по одному дню — взимку¹¹, тобто близько 80 днів. Між спадкоємцями Щ. Потоцького маєтки остаточно були поділені в 1809 р.¹² В умовах царської Росії, коли кріпакам з Уманщини вже нікуди було тікати, нові ненаситні господарі збільшували панщину. Гніт посилювався.

Відомо, що П. Младановича і його спогади незадовго до польського повстання 1830 р. бачив його учасник М. Чайковський¹³, який згодом написав кілька повістей. А значить, спогади були написані до цього. Зваживши все це, можна припустити, що мемуари написано після 1810 р., можливо, в 20-х роках XIX ст., коли панщина стала наближатися до 150 днів.

С. Іваницький твердив, що записки Младановича написано «між 1775—1795 рр., скоріше всього складання мемуарів треба віднести до кінця XVIII в., бо якраз у цей час почала встановлюватися і тяжка панщина, про яку говорить автор»¹⁴. Ніякого обґрунтування свого припущення про наявність такого розміру панщини на Уманщині вже наприкінці XVIII в. С. Іваницький не дав; що ж до міркувань про 1775—1795 рр., то вони побудовані на невиразних висловлюваннях мемуариста, які не можуть бути підставою для такого датування. До речі, Іваницький, віднісши складання мемуарів до цього часу, підносив їх вірогідність, бо, мовляв, їх писала людина віком 20—40 років, коли в пам'яті ще залишились свіжі враження від пережитого й побаченого (в 1768 р. П. Младановичу було 10 років)¹⁵. У дійсності під час писання спогадів автору їх було не менше 60 років, тобто він писав про уманські події майже через 50 років після них. Слід взяти до уваги й те, що мемуарист після 1768 р. жив за 400 км від Уманщини і, можливо, лише іноді гостював у сестри В. Кребс, яка в Умані мешкала й померла (1830 р.).

Р. Д. Младанович прибув до Умані в 1757 р.¹⁶, а син його

⁹ Центральний державний історичний архів (далі — ЦДІА) УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 2068, арк. 4—5.

¹⁰ Pamiętniki Jana Dukłana Ochockiego z pozostały po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego, t. 4. Вільно, 1857, стор. 256, 266—273.

¹¹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 2, спр. 392.

¹² Там же, ф. 445, оп. 1, спр. 58, арк. 222—305.

¹³ M. Czajkowski. Werguhora, т. 2. Варшава, 1868, стор. 212.

¹⁴ Ученые записки Ленинградского педагогического института, т. 11, 1938, стор. 135.

¹⁵ Там же, стор. 134.

¹⁶ Уманская резня. Записки Вероники Кребс. Перевод с предисловием И. М. Рева. К., 1879 (далі — В. Кребс), стор. 15.

Павло народився в 1758 р. Отже, автор спогадів не бачив на власні очі, якою була Уманщина до прибуття сюди його батьків. Не міг він також тямити, що на цій землі робилося і під час його проживання в Умані до 1768 р. Про все це він міг дізнатися від інших. Про стан Уманщини, якою управляє його батько, авторові довелося чути після 1768 р. і поза її межами. Не бачив П. Младанович і того, як відбулося придушення повстання під Уманню. Навіть не все він бачив з того, що діялося у місті під час захоплення його повстанцями. Звідси випливає, що мемуари Младановича — значною мірою не розповідь очевидця, а переказ почутоого, хтозна від кого й коли. Як буде показано далі, майже все те, про що він розповідає як очевидець, вигадане.

Кому можна більше довіряти як очевидцям: Вероніці Младанович чи її братові Павлу? Навіть їхній вік (першій у 1768 р. було 18, а другому — 10 років) говорить не на користь Павла. До того ж маемо змогу дещо перевірити по документах, щоб упевнитися, хто близче до правди.

Вероніка пише, що в день захоплення Умані (10 червня за ст. ст.¹⁷) її і брата вихрестили, а на другий день селяни обох забрали й відвезли до с. Осітної (20 км від Умані). Коли діти Младановича, як пише В. Кребс, пробули в Осітній 14 днів, туди приїхав шляхтич Хмелевич (26 червня) і повідомив, що повстанців під Уманню захопили в полон російські війська¹⁸. Ліквідація повстанського табору стала в ніч з 25 на 26 червня¹⁹. Отже, хронологія подій за В. Кребс підтверджується документально.

П. Младанович, описуючи ті ж події, вказує, що в с. Осітну їх повезли аж на дев'ятій день²⁰. Павлів опис восьмиденного перебування в Умані, зайнятій повстанцями, і в Осітній не піддається контролю за документами, а все те, що він описує, є цілковитою вигадкою.

Досить картиною описує Павло те, на яких умовах Гонта передавав селянам дітей губернатора (розмова велася на восьмий день):

— А ви хочете мати панів? — нібито запитав Гонта.

— Ми у Младановича були дітьми, його дітей беремо за наших,— послідувало у відповідь.

— Не відбираю я у дітей сіл, які батько мав,— відповів Гонта,— але ви будете на них працювати; візьмете [дітей.— Г. Х.] після прочитання указу.

Гонта звелів написати «аркушовий указ», який уже на дру-

¹⁷ Історія Української РСР, т. I. К., 1953, стор. 363.

¹⁸ В. Кребс, стор. 24, 25.

¹⁹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 5520, арк. 2; Записки наукового т-ва ім. Шевченка, т. 62. Львів, 1904, стор. 23.

²⁰ П. Младанович, стор. 158.

гий день (тобто аж 18 червня) було прочитано представникам «від громади Осітної і всіх громад». «Указ» загрожував за найменшу кривду цим дітям — новим панам Осітної та ще трьох сіл — ламати селянам руки й ноги, а в разі повторення кривд — палити хати, загнавши в них селян²¹.

Вероніка ні про який «указ» не згадує і пише, що на другий день (тобто 11 червня) після виклику із кордигардії дітей Младановича Гонта навіть і не глянув на них, а тільки сказав селянам: «Беріть їх до біса»²². Немає сумніву, Вероніка досить правдиво передала слова одного з ватажків народного повстання.

У спогадах Павла сказано, що в Умані на підводи посадили й повезли до Осітної його, Вероніку та годувальницю з братом-немовлям. В. Кребс пише, що другий її брат, піврічний Адась, уже був у селі Осітній. Ще до їх приїзду туди, в своє рідне село, прибігла з ним кріпачка-годувальниця²³. Цей факт допомагає навіть нам зрозуміти, чому селяни з Осітної з'явилися до Умані за дітьми губернатора вже на другий день (11 червня).

Младанович пише, що громади сіл Кузьминої Греблі, Синиці, Осітної й Сушківки (ці села перебували в посесії Р. Младановича) стерегли своїх «панів» і вдень, і вночі²⁴. Якщо відволіктися від дійсності, то ще можна допустити, що з сусідніх сіл Кузьминої та Синиці селяни могли приходити на варту. Але малаймовірно, щоб за 30 км, із Сушківки, під час народного повстання селяни йшли до Осітної вартувати панських дітей.

Коли уважно приглянутися до опису Младановичем того, що нібито робив десятирічний Павлусь в Умані на другий і третій день перебування там повстанців, то відразу можна відчути, що автор фантазує. Після того, як буцімто Гонта визначив, кому з шляхтичів жити, а кому ні, Павлусь вирвався з хати якогось міщанина й побіг щодуху містом. Його невідступно супроводжував козак Шило. Підліток Младанович перескачував через трупи і побачив свого зарізаного батька: на шиї у нього ніби лежала червона нитка, а крові не було видно. Біжить Павлусь мимо магазинів, а його щось тягне до ратуші. Туремські купці давали тоді гостинці; згодом таке ніби було не раз. Павло ніяк не міг всидіти у хаті, а козак Шило все бігав за ним. Одного разу Павла пішов шукати шляхтич Хмелевич, пощаду якому спочатку ніби випросив Павло, а потім жінка Обуха. Втрьох (Павло, Шило й Хмелевич) зайшли до замку. В одній кімнаті лежала купа паперів. Павло з Хмелевичем хотіли переглянути їх, але Шило заборонив. Повернулися в перед-

²¹ П. Младанович, стор. 159.

²² В. Кребс, стор. 24.

²³ Там же, стор. 25.

²⁴ П. Младанович, стор. 159.

містя. Переночували. Третього дня (тобто 12 червня) після обіду Хмелевич і Павлусь ухитрилися уникнути нагляду Шила і поспішили в замок, бо їх туди вабили папери. Павлусь узяв у руки один документ — лист графа Потоцького до губернатора Младановича — і почав читати його вголос: «Від кожних із ста сіл два села може пан підстолій мати за свої».

Хмелевич на це відповів: «У мене є важливіші листи. Але сковай і цей — він потрібний». Аж до кімнати зайдли троє гайдамаків і закричали: «А ви ще, ляшки, не забиті? Буде по вас, як по ляхах». Хмелевич за Павла — й мерцій звідти. Та їх наздогнали чотири верхівці і з криком «Віддай, віддай письма лядські, віддай зараз!» почали трясти обох, потім відібрали у них паку паперів і вкинули в піч пекарні, наказавши не показуватися в замку²⁵.

Ми навмисне подали опис «мандрівок» Павла до замку, щоб вдуматися в нього. У місті чинять розправу повстанці. З кожного закутка віє жахом і смертью для шляхтича. А десятирічний хлопець не може всидіти у хаті, ніби в Умані якесь масове свято, і його магнітом тягне в замок, де лежать архівні справи. Прибігши туди, хапає зразу дуже важливий для нього документ. Усе це не що інше, як витвір фантазії, тільки не десятирічного хлопчика, а дорослого ченця. Адже Павлусь 11 червня після обіду вже був у дорозі до Осітної і не міг піти в замок розглядати архів. Папери не давали спокою не хлопчикові, а пристаркуватому ксьондові, який хотів хоч перед смертю розказати, як обікрав його граф Потоцький. Адже за листом, нібито знайденим Павлусем, магнат обіцяв його батькові дати аж два села з кожної сотні, бо завдяки «мудрій» діяльності пана підстолія на «безлюдній» Уманщині розквітло 500 сіл²⁶.

Отже, на долю губернатора, а звідси — його сина Павла, мало припасти 10 сіл. Але Потоцький не дав ні одного. Крім того, губернатор Младанович через біскупа М. Рила передав на сковоринку Потоцькому 20 000 червоних злотих. Цей владика церкви навіть згодом говорив авторові мемуарів: «Видно, пан Младанович передчував долю свого Павлуся, коли мною прислав панові воєводі 20 000 червоних злотих». Проте граф відмовився навіть після нагадування біскупа віддати борг, скавши: «Гроші це мої, бо вони з прибутків, які належали мені. Іх ще мало проти того, що я втратив; там [в Умані.—Г. Х.] всього ще більше пропало»²⁷.

І це ще не всі претензії ченця до воєводи. Виявляється, що батько Павла в Умані будував усе не за кошти Потоцького,

²⁵ П. Младанович, стор. 152—157.

²⁶ Там же, стор. 107.

²⁷ Там же, стор. 117—118.

а за свої власні. «Гарний базиліанський колегіум... збудовано коштом Младановича, ѹ ці витрати мав повернути воєвода, рівно як за ратушу та за підйомного моста й за інші склепи, а до колегіума прибудував гарну церкву зі школами на зразок садибок... Так що затрачені [батьком.— Г. Х.] кошти завжди належать до повернення»²⁸.

Можна погодитися з П. Младановичем, коли він каже, що «воєвода не знав нічого великого, крім себе самого»²⁹. Автор спогадів навіть занадто м'яко висловився про цього визискувача. Проте ніяк не можна повірити католицькому ченцю, що захудалий шляхтич Р. Д. Младанович мав такі великі прибутиki і за свої гроши відродив Умань та ще й передав на схованку 20 000 червоних злотих, тобто суму, яку можна було одержати від річного прибутику з 60 найбільших сіл³⁰. А чому ж губернатор не витрачав на будівництво Умані з того мільйона злотих прибутику, який він забезпечував щороку Потоцькому?

Немає потреби заперечувати те, що Младанович передав графу через біскупа 20 000 червоних злотих. Цей факт є яскравим доказом того, який грабунок селян Уманщини організував пан підстолій: після викачки мільйона для графа ще й для нього залишалися десятки тисяч злотих. Тому й не дивно, що караюча рука народу 10 червня обрушилася насамперед на уманського губернатора.

Чи ж неясно після цього, що «прогулянки» Павла по вкритих трупами вулицях Умані до замку в архів є небезкорисливою фантазією ченця.

Не можна сприймати за чисту монету багато з того, що «бачив» мемуарист в Умані 10 червня. Немає змоги в короткій статті спростовувати всі недоречнощі баченого ним, бо їх дуже багато. Тому спинимося лише на деяких.

П. Младанович пише, що, коли Гонта під час штурму Умані провадив переговори з губернатором за брамою фортеці, він наказав розгорнути прапори, на яких начебто з одного боку було вишито портрет цариці, а з другого — «указ» її про розшуки й придушення конфедератів³¹. Павлусь, можливо, й був біля брами, коли батько розмовляв з Гонтою. Проте навряд, щоб на прапорах не тільки він, а й хто-небудь із дорослих міг розглядіти портрет Катерини II та її «указ». Усі прапори повстанців захопив полковник Гур'єв. Однак у надісланих ним рапортах про подібні прапори нічого не згадується. Якщо й бачив щось Павлусь з «портретами», то, певно, звичайні церковні корогви.

²⁸ П. Младанович, стор. 147—148.

²⁹ Там же, стор. 118.

³⁰ Велике село Ладижинка в 1772 р. дало за рік усього 5795 злотих прибутику. ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 1, спр. 1854, арк. 2.

³¹ П. Младанович, стор. 131.

У мемуарах П. Младановича читаємо, що з костьолу його разом з батьком та іншими шляхтичами завели в будинок міщанина Рогатого³². Звідси у супроводі козака Шила він пішов до ратуші, а згодом — на вихрещування. Вероніка ж пише, що її з братом та іншими родичами,крім батьків, вивели з костьолу на подвір'я замку, звідки повели хрестити³³. Вона ж стверджує, що за відмову вихреститися її тітку вбив сторож губернаторського будинку; Павло ж розповідає, як цю тітку вбив Гонта, вдаривши її двічі обухом³⁴. Зовсім по-різному описують вони смерть батьків.

Автор мемуарів приписав Гонті різні вбивства, бо мав на меті очорнити уманського сотника, показати його невдячним зрадником. Ось тому-то він вигадав, що губернатор Младанович викупив 18-річного Гонту, заплативши за нього власних 4000 злотих³⁵. Яким же багатиром був цей Младанович! І чого це йому так припав до серця Гонта, що річного прибутку від двох сіл не пошкодував на нього?

Хто-хто, а Вероніка могла краще за Павла знати про Гонту, але ж вона про «викуп» мовчить і пише, що її батько, прибувши до Умані, застав там полковника Обуха і старшого сотника Гонту. В. Антонович, який часто посилається на спогади П. Младановича, все ж зауважив, що мемуарист вигадав епізод з викупом Гонти, щоб очорнити уманського сотника³⁶.

За Веронікою, після вихрещування всіх привели до кордігардії, а за Павлом — їх завів у якусь маленьку хатину козак Шило, і на другу ніч ночували вони вже на передмісті Раківці³⁷.

Вероніка про другу ніч не згадує, бо ночували вони в Осітній. Павло, мабуть, переплутав це перебування з перебуванням в передмісті Бабанці, яке, однак, мало місце після розгрому повстанського табору³⁸.

В Умані у 1768 р. жив міщанин Гнат Рогатий. У нього ховалася під час штурму міста дружина полковника Обуха. Прізвище цього міщанина мемуаристові доводилося чути при дворі Потоцького в Христинополі, коли він там проживав після Умані. Там обурювалися поведінкою Обуха, що «здав» полк Гонті³⁹. Ченцю Младановичу, який хотів показати караочу руку католицького бога і його чудеса, запам'яталося прізвище лише цього міщанина. Ось він його хату і перетворив в ареш-

³² У частині спогадів прізвище міщанина — Богатий; за деякими іншими спогадами і за документами — Рогатий.

³³ В. Кребс, стор. 23.

³⁴ П. Младанович, стор. 144, 145.

³⁵ Там же, стор. 164.

³⁶ «Киевская старина», ноябрь, 1882, стор. 253.

³⁷ В. Кребс, стор. 23—24; П. Младанович, стор. 151, 155.

³⁸ В. Кребс, стор. 26.

³⁹ «Український історичний журнал», 1966, № 2, стор. 112.

тантський будинок для шляхти, біля якого Гонта нібіто вбив Младановича. Чув, мабуть, що й уніатських ченців приводили до хати міщанина Рогатого й біля неї вбивали. П. Младанович не одинокий у подібних вигадках: їх поширювали й базиліани. Тому й виникла легенда, що за такі «гріхи» міщанин Рогатий був покараний богом: через чотири тижні лопнув, і з нього повивалося всі нутроші⁴⁰. У ті роки католицька церква в Польщі поширювала вигадки ще про дивовижніші діяння й чудеса святого духа. А чому б і в Умані йому не виявити своєї сили?

Фанатичному католику Младановичу треба було показати, як під впливом місіонерської діяльності слуг папи римського — ченців уманського монастиря і його ректора ксьондза Костецького — народ України перевиховався з дикунів на цивілізованих людей. Чоловіки перестали продавати своїх жінок, не тікали від них і не тинялися по ярмарках замість того, щоб працювати (на панів, звичайно). Перестали пиячти, й по селях запанувала тверезість. Припинилися злодійство й розбої. Селяни стали більше давати грошей на уніатські церкви. Змилосердився папа римський, а з ним і бог над селянами, й вони мали змогу під час шеститижневих місяїв, влаштовуваних Костецьким, купувати щодня зранку до вечора надіслані з Риму образки, хрестики, коронки; за це їм прощалися гріхи, а продаж подібних «святих» реліквій для уманського монастиря «забезпечив значні кошти... На це заздро дивилося київське духовництво»⁴¹. І, зрозуміло, тому православні попи підбурювали, як твердили уніати, народ до бунту.

У біографії піяра Младановича була помітна «пляма»: адже в 1768 р. його, католика, перехрестив на православного піпсхизматик. Проте мемуарист звалив вину на свою сестру: вона сама захотіла лишитися живою «і стримала його потяг до відваги й обурення проти вихрещування»⁴². Чи не для того, щоб показати, якою тоді невірною була його сестра, що сама «согрішила» і призвела його до «гріха», Павло у вигадані дні перебування в Умані звів на сестру не що інше, як наклеп — буцімто вона танцювала в таборі гайдамаків⁴³. А вона ж сиділа з братами з 11 червня в с. Осітній і ніякого табору бачити не могла.

Не можна довіряті й іншим відомостям, які подає Младанович. І справа не тільки в тому, що він, за твердженням С. Іваницького, плутає в хронології. Тут він справді плутає. Так, він розтягнув перебування повстанців в Умані «від св. Яна

⁴⁰ П. Младанович, стор. 135.

⁴¹ Там же, стор. 113—116.

⁴² Там же, стор. 147.

⁴³ Там же, стор. 158.

до спаса»⁴⁴, тобто від 24 червня до 6 серпня. В описі ліквідації повстанського табору він плутає не менше за свою сестру і нічого, крім вигадок, про роль Кречетникова не подає. За твердженням Младановича, Кречетников зробив трус у селі Гонти й забрав там аж сто возів срібла; цей генерал нібито стояв під Уманню аж до жовтня, поки туди не прибув «великий коронний гетьман» Браницький, якому було передано Гонту й інших повстанців. До речі, Фр. Кс. Браницький у 1768 р. був не коронним гетьманом, а коронним ловчим (див. посилання 45).

Усе це не відповідає дійсності. Адже ліквідація повстанського табору відбулася 26 червня. В Умані не був ні Кречетников, ні Браницький. У с. Серби, в якому розташувався табір Браницького, полонених повстанців привів російський конвой, що стверджують документи, написані Браницьким і Кречетниковим⁴⁵.

Тому-то й вигадані слова, приписувані Младановичем Браницькому, який нібито сказав Гонті в Умані: «Не можна тебе тут страчувати, щоб не змішувалася кров убивці з кров'ю невинних»⁴⁶. Варто звернути увагу й на таке. Католицький чернець намагається протиставити гуманність польської шляхти «варварству» росіян. За словами Младановича, коли Гонту, Залізняка й іншу старшину було захоплено в полон, російське командування, починаючи з першого дня арешту — 6 серпня — аж до жовтня, поки прибув Браницький, «вітало» їх щодня тричі на день («рано, опівдні й увечері») 300 киями по голому тілу. Від такого «вітання» тіла Гонти й Залізняка вкрилися струпами. І лише після прибуття Браницького «протягом усього часу передачі (повстанців.— Г. Х.) тіло Гонти й Залізняка не відчувало дошкульних московських київ, як до того часу»⁴⁷. В дійсності Залізняк 8 липня був уже в Києві⁴⁸, а Гонта 9 липня — у Сербах.

В. Кребс, яка бачила заарештованого Гонту під Уманню, ні словом не згадує про биття його: він лежав у кайданах у своєму козацькому кунтуші⁴⁹.

За словами П. Младановича, у кожному селі на Уманщині в 1768 р. налічувалося по кількасот господарств⁵⁰, причому населені пункти, що мали до ста господарств, звалися слободами,

⁴⁴ П. М л а д а н о в и ч, стор. 162—163.

⁴⁵ Korespondencja między St. Augustem a Ks. Branickim łowczym kogoppput w roku 1768. Wydał L. Gumplowicz. Kraków, 1872, стор. 48; Журнал генерал-майора П. Н. Кречетникова... о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах. М., 1863, стор. 183—184.

⁴⁶ П. М л а д а н о в и ч, стор. 176.

⁴⁷ Т а м ж е, стор. 172, 173, 175.

⁴⁸ «Киевская старина», грудень 1882, стор. 566.

⁴⁹ В. К р е б с, стор. 27.

⁵⁰ П. М л а д а н о в и ч, стор. 110. Цифри в дужках далі вказують на сторінки з мемуарів П. Младановича.

а більше — селами. У нашому розпорядженні немає даних про кількість господарств в усіх селах, які належали Ф. С. Потоцькому на Правобережжі. Мемуарист нарахував їх близько 500. До речі, в його розумінні маєтки Потоцького — це Україна, тобто Уманщина, від Гірського Тікичу до Могилева на Дністрі.

З території, яка справді звалася Уманщиною, за 1768 р. маємо відомості про 87 населених пунктів⁵¹, що за кількістю господарств розподілялися так: до 50 господарств — 12 сіл, 51—100 господарств — 30 сіл, 101—150 господарств — 32 села, 15—200 господарств — 10 сіл, 201—300 господарств — 2 села, понад 300 господарств — 1 село. Отже, населені пункти, які мали не кількасот, а тільки понад 150 господарств, становили лише сьому частину загальної кількості їх. Тільки Соколівка офіційно вважалася містом і мала 308 господарств. Навіть в Умані було всього 188 господарств. Так що не такими вже великими були села на Уманщині за губернатора Младановича.

Кожен господар, за твердженням автора записок, був козаком і нібіто давав одного козака (119). Відомо, що господарство, яке давало надвірного козака, не несло ніяких інших повинностей. Хто ж робив тоді панщину? Звідки Потоцькому надходили прибути? Та ѿ не всі господарства давали по козакові: адже їх у Потоцького було трохи більше 2000. Та ѿ утримували одного козака три-чотири господарства, а не одне⁵².

Якщо вірити мемуарам, то після прибууття на Уманщину в 1757 р. Р. Д. Младанович став головним управителем (105). Однак із архівних документів видно, що управителем в цей час був Горжевський, дядько дружини губернатора Младановича. Ще в 1762 р. Горжевський у листуванні з Запорозьким Кошем іменувався так: головний управитель, генеральний полковник, оберштеркігскомісар⁵³. Горжевський був похилого віку, і тому десь перед 1768 р. Потоцький передав керівництво Уманщиною Р. Младановичу.

Автор показує свого батька майстерним артилеристом. Коли повстанці першого дня рушили до фортеці, по них почали стріляти з гармати, не завдаючи жодної шкоди. Тоді до гармат став сам губернатор і з кожним пострілом встилав трупами шлях повстанців (128). Проте М. Залізняк свідчив, що під час наступу на місто «нам ніякого урону, крім одного чоловіка, не вчинено»⁵⁴.

⁵¹ А. Л. Перковський. Демографічне джерело. — УІЖ, 1965, № 6, стор. 110.

⁵² Pamiętnik do historii Polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych St. Poniatowskiego przez A. Moszczyńskiego. Poznań, 1863 (далі — А. Мошинський), стор. 144; В. Креbs, стор. 17.

⁵³ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 229, спр. 80, арк. 24, 71; А. Скальковський. Назв. праця, стор. 189.

⁵⁴ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 5520, арк. 5.

Виставляючи батька благодійником І. Гонти, Младанович пише, що про зносини сотника з гайдамаками губернаторові ще в травні доніс Обух (122). Виходить, що Обух і Гонта ворогували. Але ж А. Мошинський, який про уманські події одержав докладні відомості від полковника Магнушевського, говорить про дружні стосунки між Гонтою і полковниками, принаймні з Обухом. Коли Магнушевський в ніч на 9 червня перевіряв під Романівкою козацькі пікети, то довідався, що їх зняв Гонта. Магнушевський прийшов до Обуха, розказав йому про це й хотів вистрілити в сонного Гонту, який спав в Обуховому наметі. Обух стріляти не дозволив⁵⁵. Чому ж він заперечив проти убивства людини, з якою ворогував, зловивши її на гарячому? Мало цього. На другий день уманські козаки прогнали від себе обох полковників. Гонта дав їм конвой до російського кордону. Гонта зробив також усе, щоб зберегти життя дружини Обуха, яка перебувала в Умані⁵⁶. Якщо сотник знов про вороже ставлення до себе Обуха, то чим пояснити такі доброзичливі дії Гонти? А. Мошинський і Щ. Потоцький вказують на дружні відносини між Обухом та сотником⁵⁷. Напрошується думка, що неприязні відносини існували між губернатором і Гонтою, про що замовчали в своїх записках В. Кребс та її брат.

П. Младанович разом із своєю сестрою пишуть, що Потоцький дав Гонті два села. За Младановичем — Росішки та Хримове (120), за Кребс — Росішки та Орадівку. До речі, с. Хримового в маєтках Потоцького не було. Хоч версія про наділення Гонти селами досить поширена, а все ж вона не відповідає дійсності. Орадівка, за свідченням самого Потоцького, в 1768 р. була у володінні полковника Обуха, а Гонта лише жив у цьому ж селі⁵⁸. Отже, сотник не жив у Росішках, як про це досі багато хто пише. Не давав Потоцький Гонті й Росішок. До такого висновку можна дійти на підставі спогадів Мошинського, який добре знов про стан господарства магната: він з 1775 р. довгий час був управлюючим маєтками й адвокатом Щ. Потоцького і на Уманщині тримав у посесії кілька сіл. За мемуарами Мошинського, Гонті було дано три урочища для заснування слобід, «але ж марно на них села поосаджував»⁵⁹.

У мемуарах згадується «історична» уманська криниця, в якій поховано всіх убитих повстанцями під час захоплення Умані. Через те, що з нею пов'язана велика кількість жертв, слід розповісти про неї докладніше. Якщо вірити Младановичу, її стали копати незадовго до захоплення міста повстанцями (127). Можна стверджувати, що з легкої руки цього мемуариста по-

⁵⁵ А. Мошинський, стор. 141.

⁵⁶ УІЖ, 1966, № 2, стор. 112.

⁵⁷ А. Мошинський, стор. 141.

⁵⁸ УІЖ, 1966, № 2, стор. 113.

⁵⁹ А. Мошинський, стор. 137.

ширилися відомості про копання в Умані колодязя в 1768 р. Правда, ми зустрічаємо й у Кребс такі слова: «Шафранський наказав копати колодязя там, де зараз ратуша»⁶⁰. Проте з цих слів, якщо їх взяти в контексті, не виходить, що це сталося в 1768 р. Очевидець уманських подій М. Даровський ясно пише, що криницю викопано ще за урядування комісара Горжевського⁶¹. Отже, криниця копалася не в 1768 р. Можна тільки сказати, що у П. Младановича глибина її, хоч і перебільшена, але не до гіперболічних розмірів — 60 сажнів (127). В. Кребс каже, що вона була завглибшки 300 сажнів⁶², тобто понад півкілометра. Тут явна помилка переписувача або описка автора — зайвий нуль. Про глибину цієї «історичної» пам'ятки зустрічаємо ще такі дані: 30 сажнів⁶³ і кілька десятків сажнів⁶⁴. М. Даровський, згадавши про колодязь, сказав, що в ньому «до дна кілька десятків ліктів». А лікоть — це ж загальновживана в Польщі XVIII ст. міра довжини (3 лікті дорівнювали 1 сажню; польський сажень — 1,7 м)⁶⁵.

Є. Корчинський, який в жовтні 1768 р. прибув до Умані на посаду ректора монастиря, визначає глибину криниці в кілька надцять сажнів⁶⁶. Наши дослідження в Умані можливої глибини колодязя показують, що вона навряд чи могла бути глибшою за 30 метрів.

Коли писав свою «Гайдамачину» Д. Мордовцев, він побачив, що 300 сажнів — неймовірна глибина, й, мабуть, тому зменшив її, написавши: «Колодязь завглибшки 200 сажнів був увесь наповнений трупами. Припускаючи, що в одному кубічному сажні може вміститися близько 50 людських тіл, ми одержимо жахливу пропорцію»⁶⁷ (тобто 10 000 чоловік). Варто зауважити, що очевидець уманських подій М. Даровський, який не тікав з Умані, пише, що в криницю повикидали не тільки вбитих у місті, а й звезених з околиць його⁶⁸.

Мабуть, глибина колодязя у Мордовцева збільшена мало не в десять раз. Зважаючи на таку небувалу глибину, кількість убитих шляхетські мемуаристи визначали від 12 до 20 тис. Популярна була в переказах кількість у 18 тис. А якийсь С. Крушельницький посылався на свого родича Балевича, який нібито

⁶⁰ В. Кребс, стор. 18.

⁶¹ ЗНТШ, т. 62, стор. 19.

⁶² В. Кребс, стор. 18.

⁶³ Opisanie klęski humańskiej i całej Ukrainy w r. 1768 poniesionej.—«Przyjaciel ludu», 1843, № 6, стор. 48.

⁶⁴ Уманская беда 1768 года 20 июня. — «Основа», березень. СПб., 1862, стор. 20.

⁶⁵ ЗНТШ, т. 62, стор. 19; Ф. И. Петрушевский. Общая метрология, ч. 1. СПб., 1849, стор. 191.

⁶⁶ Документы, объясняющие историю Западно-Русского края и его отношение к России и Польше. СПб., 1865, стор. 498.

⁶⁷ Д. Мордовцев. Гайдамачина, стор. 249.

⁶⁸ ЗНТШ, т. 62, стор. 19.

нарахував в Умані вбитих 85125 чоловік, крім тих, яких повкидали в криницю⁶⁹. Це яскраво показує, які небилиці поширювалися в Польщі щодо кількості жертв. Дійсна глибина колодязя, який став загальною могилою для всіх убитих, показує, що, мабуть, перебільшив навіть М. Залізняк, сказавши на допиті в Умані 26 червня, що під час захоплення міста було вбито близько 2000 чоловік⁷⁰.

П. Младанович, описуючи знущання повстанців над уніатськими ченцями, зазначає, що на них надівали ярмо (149). Про знущання говорить і Корчинський, новий ректор уманського монастиря. Однак у його досить детальному описі нічого про ярмо не згадується, а він же провадив справжнє слідство⁷¹. За Младановичем, ксьондза Вадовського гайдамаки знайшли під куполом костьолу, куди він заховався, і повісили разом з орендарем-євеєм та собакою (151). Про ксьондза Вадовського один уніатський піп пише, що його заколото списом біля віттаря, а другий — що його повішено. М. Даровський стверджує, що Вадовський служив месу в костьолі; після меси його витягнули з костьолу й напроти цвинтаря вбили в окопі⁷². Ясно, що П. Младанович про Вадовського просто вигадав, перенісши на Умань перекази про Лисянку, де ніби такий випадок трапився. Коли б таке сталося в Умані, то просто неймовірно, щоб подібна подія збереглася в пам'яті лише П. Младановича. Можна не сумніватися, що шляхта, ксьондзи, уніатські попи й ченці, які описали до подробиць те, що відбувалося й навіть чого не було в Умані, не забули б розмалювати і це. Невже таке бачив тільки малолітній син губернатора?

У своїх записках Младанович іноді вдається до переказу анекdotів. За його словами, коли у гайдамаків виникав сумнів, чи попав до їх рук шляхтич, вони досліджували це з допомогою низки прийомів. Зокрема, давали пити з миски теплу горілку з медом: хто не пив, в тому пізнавався шляхтич. Мабуть, на думку піяра Павла, людина, в жилах якої текла благородна кров рицарського стану, не могла випити горілки, придатної для горлянки хлопа, що був бидлом і ним залишився, незважаючи на проповіді католицьких місіонерів. Але ж численні шляхетські мемуари XVIII ст. свідчать, що перемогти шляхту в пиятиці було важко.

Із спогадів П. Младановича довідуюмося про те, що багатьох шляхетських дітей позабирали собі українські селяни. Таких

⁶⁹ Z dziejów hajdamaczynu, z przedmową H. Mościckiego, ч. II. Варшава, 1905, стор. 15.

⁷⁰ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 5520, арк. 5.

⁷¹ Документы, объясняющие историю Западно-Русского края..., стор. 492—498.

⁷² Obraz polaków i Polski w XVIII wieku, t. XV. Познань, 1842, стор. 199; Opisanie klęski humańskiej, стор. 38; ЗНТШ, т. 62, стор. 13.

гуманних вчинків врятування шляхетських нащадків справді відомо немало. Але автор спогадів, видно, нагадує про це, як про велике лихо й знущання, бо селяни, мовляв, поробили з паненят пастухів і хліборобів. Ось тому-то, за його словами, хоч вони згодом пізнавали своїх батьків, але ці «уродзоні» родичі не визнавали їх за своїх дітей. «Не один із тих, чий шляхетний батько мав стотисячний маєток, сьогодні молотить, оре і жне, будучи дичною підкоморія, бо тепер він простий Грицько, чи Гаврило, або Микита» (162).

Відомо, що зразу після придушення повстання шляхта організувала жахливий терор і розшукувала все до ниточки, забираючи не тільки своє, а й селянську мізерію. Ільку Синюшку з Соколівки, приміром, кат відсік у Кодні голову лише за те, що він не повідомив до панського двору, що мав якесь намисто (коралі) ⁷³. Як же могли за таких умов селяни приховати шляхетську дитину, ризикуючи своїм життям, просто неможливо уявити.

Із «ретельного, вірного і докладного» опису Младановичем уманських подій довідеємося, що Гонта оголосив себе «козацьким воєводою і паном усієї України» (169). Чомусь мемуарист зовсім не згадав, а яке ж звання привласнив собі Залізняк. Адже в Польщі були поширені перекази, що ватажок повстанців оголосив себе в Умані гетьманом і князем смілянським, а Гонта — полковником і князем уманським ⁷⁴. Подібні чутки передавалися шляхетськими мемуаристами по-різному. У Мощинського Гонта оголошує себе воєводою брацлавським, Залізняк — київським, а про присвоєння князівства — ні слова ⁷⁵. Між іншим, на початку XIX ст. побутували інші версії в усних переказах. С. Гощинський, який учився в уманському уніатському училищі в 1816—1819 рр., згодом у передмові до поеми «Канівський замок» написав, що в день початку повстання на ярмарку в Медведівці православний священик від імені російської цариці оголосив М. Залізняка князем смілянським і благословив його ватажком гайдамаків ⁷⁶. Про «гетьманство» Залізняка та «князівство» Гонти серед уманської шляхти нічого тоді, видно, Гощинський уже не чув. І не дивно, бо всі варіації з наданням подібних звань і титулів, які дожили до наших днів і переказуються в солідних працях, всього-на-всього байки. Спростовуються вони документально.

26 червня, тобто в день арешту, Залізняк на запитання, ким він вважався серед повстанців, відповів: «Почитався полковником, у яке звання я обраний тими запорізькими козаками, з

⁷³ Коденська книга судових справ. К., 1931, стор. 319, § 1.

⁷⁴ Obraz polaków..., стор. 208; ЗНТШ, т. 62, стор. 21.

⁷⁵ А. М о щ и н с ь к и й, стор. 144.

⁷⁶ S. Goszczyński. Zamek kanowski. Warszawa, 1909, стор. 15.

якими у мене була згода»⁷⁷. Цей протокол підписав (латинськими літерами) І. Гонта: «К сім ответом вместо называемаго полковника Максима Івельового сына Залізняка за неуменім грамоти по єво прошенню в mestечко Умань сотник Иван Конт подпісался»⁷⁸.

Звання полковника поставлено також на документах, виданих М. Залізняком в Умані⁷⁹. Можна припустити, що ватажок повстанців перед органами влади затаїв своє «гетьманство». Проте приховати це від полковника Гур'єва, який його захопив, було неможливо: гайдамаки ж не могли не знати про подібні звання. Тому це було б відомо і в київській губернській канцелярії, було б відомо й генералові Кречетникову. Проте ні в «Журналі» цього генерала, ні в документах вказаної канцелярії про «гетьманство» немає жодної згадки. Адже для царських властей звання і гетьмана, і полковника було самозваним. У вироці згадано за злочин те, що М. Залізняк «самовольно полковником називався»⁸⁰. Хіба б не більшим звинуваченням було присвоєння гетьманського звання?

У зізнаннях тих запорожців, які вийшли з Холодного Яру або пристали до повстанців по дорозі до Умані чи після захоплення її, М. Залізняк називається тільки полковником⁸¹. М. Неживенко, В. Сукур, І. Губа, І. Шрам та інші, які прибули в Умань після її захоплення й знаходилися там 10 днів, теж називають його полковником⁸². М. Таран, Р. Марковщина, Г. Таран, М. Плохий та інші, що запізнилися й пробули в таборі на урочищі Карпівка всього два дні, а на третій день попали в руки донських козаків, свідчили так: «З'явилися до тих козаків і називаемому полковником Залізняку» і залишилися за його дозволом⁸³. Таке ж посвідчив І. Жулай⁸⁴. Т. Чуприна був заарештований ще по дорозі до Умані, куди його привели, і на допиті сказав, що там «уже полковник Залізняк з усіма бувшими при ньому козаками перебував під арештом»⁸⁵.

Отже, оголошення гетьманом, воєводами та князями є легендою, а може навмисною шляхетською вигадкою, щоб поглузувати над простим народом, який, на думку магнатів, створений богом, щоб робити на панів і копатися в гною, а він преться в гетьмани та князі!

Ніяким цифрам і датам, поданим у спогадах Младановича,

⁷⁷ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, спр. 5520, арк. 6.

⁷⁸ Там же, арк. 6.

⁷⁹ А. Скальковский. Назв. праця, стор. 191—192; В. П-ко. Грамота Максима Железняка.— «Киевская старина», т. 88, 1905, стор. 243.

⁸⁰ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, спр. 5518, арк. 23.

⁸¹ Там же, спр. 5520, арк. 16, 17, 39, 40, 41 та ін.

⁸² Там же, арк. 46, 51, 55, 68.

⁸³ Там же, арк. 50, 52, 53, 66, 69.

⁸⁴ Там же, арк. 74.

⁸⁵ Там же, спр. 5518, арк. 81.

довіряті не можна, бо вони довільні. Так, за його словами, в Уманському базиліанському училищі в 1768 р. було понад 1000 учнів (161). Справді там їх тоді навчалося лише 400⁸⁶. Можливо, під час писання записок (наприклад, в 1827 р.) автор чув, що в Умані вчилося близько 1000 учнів. Проте й тоді при монастирі їх було 558, а решта перебувала в інших школах⁸⁷.

Згідно з спогадами, під Уманню було захоплено кілька тисяч повстанців, зокрема 1500 запорожців. Коли Браницький нібіто «поділився» в Умані (тут же його насправді не було) полоненими з Кречетниковим (його теж не було тоді в Умані), то він міг надіслати до Львова — 800, в Броди — 500, у Вінницю — 300 та й ще вистачило для інших міст (175). А за рапортом полковника Гур'єва, там було взято в полон всього 845 чоловік, з них запорожців — 65⁸⁸. Младанович пише, що Кречетников, забравши уманські гармати, власність Речі Посполитої, наказав їх відправити на здобуття Бару (174). Але ж Бар було взято ще 8 червня⁸⁹, тобто на два дні раніше захоплення повстанцями Умані.

Деякі факти у спогадах Младановича близькі до дійсності, але таких відомостей дуже мало, до того ж він не був їх очевидцем. Можна прийняти його відомості про поширення на Уманщині унії (116, 117), про збирання з допомогою великих погроз конфедератами війська й коштів для нього (122), опис новобудов Умані, коли відкинути, що їх зведено за гроші Младановича (149). Можливо, згадка мемуариста, ніби Гонта був родом з Полісся (163), і не відповідає дійсності, але ж послужить підставою поставити питання про місце його народження, хоч с. Росішки досі вважається безспірною батьківщиною уманського сотника. Коли твердять, що Гонта народився в Росішках, посилаються на В. Кребс. Але ж вона писала так: «Коли мій батько приїхав в Умань, він уже застав там полковника Обуха (здається, був шляхтичем) і старшого сотника Гонту, селянина с. Росішок»⁹⁰. Із таких слів не можна робити остаточний висновок, що Гонта народився у цьому селі: адже ж міг він оселитися в Росішках, прибувши сюди з іншої місцевості. А чому це Гонта був титарем у Володарці?⁹¹ Адже ж це містечко розташоване далеченько від Умані й ніколи не належало Потоцькому. Чи не тут слід шукати його батьківщину?

У спогадах правильно сказано, що за губернатора Младановича панщина на Уманщині становила 12 днів на рік (109). Од-

⁸⁶ Obraz polaków..., стор. 190.

⁸⁷ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 422, оп. 1, спр. 11 (1827 р.), арк. 58, 39.

⁸⁸ Журнал генерал-майора П. Н. Кречетникова, стор. 175.

⁸⁹ Korespondencja między... Ks. Branickim, стор. 25.

⁹⁰ В. Кребс, стор. 16.

⁹¹ По поводу портрета женої Гонти. — «Киевская старина», т. 7, 1883, стор. 328.

нак ці відомості неточні, бо до цих днів ще треба додати два дні косовиці і здачу кожним господарством натурою частини свого врожаю жита й вівса (осип) ⁹². 12 днів панщини П. Младанович захотів протиставити 150 дням у ті роки, коли управляв уже не його батько. Але ж розмір повинностей селян не залежав від доброти й мудрості губернатора, як не залежало це навіть від самого магната Потоцького, власника Уманщини. Розмір селянських повинностей значною мірою залежав від класової боротьби селянства і від співвідношення сил у цій боротьбі. Феодальна експлуатація визначалася не тільки кількістю днів панщини. Автор мемуарів доводить, що діяльність католицьких місіонерів сприяла поширенню на Уманщині тверезості. Все це — небилиці. За Младановича основна маса прибутків (майже 75%) до графської каси надходила від корченої оренди (пропінації). В контракті на оренду зазначалося, скільки кожне господарство мало закупити протягом року горілки: хоч пий її, хоч вилий, а купити мусиш! Збут горілки в борг був дуже вигідний орендарям, і це ще більше сприяло розоренню селянства. Орендар мав право забирати примусовим порядком майно боржника. А у католицького ченця піднялася рука написати, що лише після губернатора Младановича на Уманщині поширилася «пропінація, яка дозволяла орендареві грабувати свого боржника» (112), в той час коли в 1768 р. в кожному селі сидів орендар чи шинкар! ⁹³

У статті не зроблено повного аналізу спогадів Павла Младановича. Проте і з сказаного видно, що написане ним не «просте, нелукаве оповідання» про минуле Уманщини й події 1768 р. людини, яка взялася за перо і поставилася безсторонньо до добра та зла. О, ні! Католицький чернець мав перед собою надто виразні наміри, пишучи свої записки, бити зразу по кількох цілях. Видно, зробив це він досить-таки вдало, коли навіть радянський історик С. Ф. Іваницький не міг розгадати особистих і класових задумів цього «безстороннього літописця».

Зміст мемуарів значною мірою не є описом подій, побачених самим автором. Дещо, мабуть, відбувалося на його очах, але ж він не бачив ні смерті своїх батьків, ні вбивства базиліанських ченців чи ксьондза Вадовського, Шафранського та ін. Про вдову лікаря Бондіні (149) він міг тільки чути. П. Младанович пише, що Гонта вийшов надвір, побачив убитих дітей перед будинком і зблід (153). Може, воно так і було, але ж Павлусь тоді не був надворі й не виходив разом з сотником. Не був він свідком ліквідації повстанського табору і навіть не згадує про своє перебування там після арешту Гонти (про це

⁹² «Czas», dodatek miesięczny, т. 8, жовтень. Krakів, 1857, стор. 38.

⁹³ В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. К., 1961, стор. 67—76. Архив Юго-Западной России, ч. V, т. 2. К., 1890, стор. 191, 192, 195—197.

пише його сестра). Те, що Младанович справді міг бачити в місті під час захоплення його гайдамаками, він перекручує або просто вигадує небилиці, підпорядковуючи своєму задуму підбір фактів дійсних і вигаданих.

Користуватися мемуарами П. Младановича можна тільки з великою обережністю, піддаючи їх глибокому критичному аналізові. Але після цього від них для дослідника мало що залишається.

Г. Е. Храбан

О ВОСПОМИНАХ ПАВЛА МЛАДАНОВИЧА
(к 200-летию восстания 1768 г.)

Р е з ю м е

Сын уманского губернатора Р. Младановича Павел, находившийся в Умани в 1768 г. во время захвата города повстанцами, написал воспоминания, изданные по-польски в Познани в 1842 г. под названием «Уманская резня, или история восстания, поднятого Железняком и Гонтой», написанная тщательно, верно и подробно очевидцем этого ужасного восстания».

Историки и писатели использовали эти мемуары, считая их правдивыми. Положительную оценку мемуарам, основанную, несомненно, на поверхностном ознакомлении с ними, дал в 1938 г. историк С. Ф. Иваницкий.

Анализ воспоминаний П. Младановича показывает, что в значительной части они представляют собой не описание событий, увиденных автором-очевидцем, а запись распространенных в свое время среди польской шляхты сомнительных сведений об Уманщине и слухов, в которых извращались события, происходившие в г. Умани во время восстания в 1768 г. Почти все написанное П. Младановичем как очевидцем является вымыслом. Пользоваться его мемуарами можно только после глубокой проверки и анализа. Но при этом от них для исследователя почти ничего не остается.

А. Д. Бачинський

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ — ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВІВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
НАРОДНОЇ ҚОЛОНІЗАЦІЇ ПРИДУНАЙСЬКИХ СТЕПІВ
У XVIII — НА ПОЧАТКУ XIX ст.

Питання заселення, колонізації обширних просторів нашої Батьківщини — одне з найважливіших і найскладніших. Радянські вчені уже чимало зробили в справі дослідження історії заселення і економічного освоєння окремих територій Радянського Союзу¹. Однак цьому покладено лише початок.

¹ Див., наприклад: И. А. Анцупов. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. Кишинев, 1966; В. О. Голобуцкий. Запорізька Січ в останні часи свого існування. К., 1961; його ж. Черноморское казачество.